

**ԵՂԻՇԵ ԹԱԴԵՎՈՍՅԱՆ ԵՎ ՓԱՆՈՍ ԹԵՐԼԵՄԵՋՅԱՆ
(ԷՋԵՐ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՓՈԽԱՌՆՉՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԻՑ)**

ՄԵՐԻ ԿԻՐԱԿՈՍՅԱՆ*

«Տվեք ինձ Յեղիշեյի տաղանդը,
յես աշխարհը տակն ու վրայ կանեմ»¹:
Վարդգես ՍՈՒՐԵՆՅԱՆՑ

1906 թվականին Փանոս Թերլեմեզյանի և Եղիշե Թադևոսյանի էսքիզները զարդարել են Թիֆլիսի նորակառույց Բորսայի շենքը: Հայաստանի ազգային պատկերասրահի Փ. Թերլեմեզյանի ստեղծագործությունների ֆոնդում հիշատակած էսքիզներից առկա է միայն մեկը: Ներկայացրել ենք Թերլեմեզյանի հուշագրությունից անտիպ էջեր՝ նվիրված Թադևոսյանին: Մեր հոգվածում անդրադարձել ենք երկու նկարիչների մտերմությանը, ստեղծագործական կապերին և բացահայտել, լուսաբանել ենք հուշագրության էջերից հայտնաբերված նոր փաստեր:

Քանալի բառեր – Եղիշե Թադևոսյան, Փանոս Թերլեմեզյան, էսքիզներ, ցուցահանդես, հուշագրություն, գեղանկարչություն, շինություն:

XIX դարավերջին և XX դարասկզբին հայ կերպարվեստի ասպարեզ եկան գեղանկարչության երկու նվիրյալները՝ Մոսկվայի գեղանկարչության, քանդակագործության և ճարտարապետության ուսումնարանում կրթված Եղիշե Թադևոսյանը (1870-1936) և Փարիզի Ժյուլիենի Գեղարվեստի ակադեմիայում ուսանած Փանոս Թերլեմեզյանը (1865-1941):

Մեր հոգվածում կներկայացնենք երկու նկարիչների միջև առկա ստեղծագործական կապերը և կբացահայտենք հուշագրության էջերից հայտնաբերված նոր փաստեր:

Հայ իրապաշտական երփնագրության կարկառուն ներկայացուցիչներից Փանոս Թերլեմեզյանն իր ստեղծագործական բազմաբովանդակ կյանքի ընթացքում մշակութային կապեր է հաստատել հայ գրականության, արվեստի գործիչներից շատերի հետ, որոնց թվում անկեղծ-հիացական ջերմ վերաբերմունքով, նկարչի արվեստի արժևորմամբ, դրվատանքի ինքնատիպ դրսևորմամբ առանձնանում է գեղանկարիչ Ե. Թադևոսյանի հետ մտերմությունը:

Երկու արվեստագետների ընկերությունը ծնվել է թիֆլիսյան միջավայրում, երբ հայ պլեներային գեղանկարչության հիմնադիր Եղիշե Թադևոսյանը

* ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտի սփյուռքահայ արվեստի և միջազգային կապերի բաժնի ավագ գիտաշխատող, արվեստագիտության թեկնածու, marykirakosyan@mail.ru, հոգվածի ներկայացման օրը՝ 25.08.2020, գրախոսման օրը՝ 15.09.2020, տպագրության ընդունման օրը՝ 01.10.2020:

¹ **Շարբաբյան Գ.**, Պրոֆեսոր Եղիշե Թադևոսյանի մահվան առթիվ, «Պրովետար», Թիֆլիս, 1936, 26 հունվարի, էջ 3:

յանը 1901 թվականին մշտական բնակություն է հաստատում Թիֆլիսում: Այս շրջանում նկարիչը մտերմանում է գեղանկարիչներ Գ. Շարբաբջյանի, Բ. Ֆոգելի, Գ. Գաբաշվիլու, Ե. Լանսերեի և Փ. Թերլեմեզյանի հետ. վերջինս նույնպես հաստատվել էր Թիֆլիսում²:

Կարծում ենք՝ պատահական չէր, որ Թադևոսյանի թիֆլիսյան բնակարանի պատերը զարդարող հայ նկարիչների գործերի մեջ էին նաև Թերլեմեզյանի աշխատանքները³:

1905 թվականի աշնանը վրձնի երկու վարպետների ստեղծագործությունները ցուցադրվում են Թիֆլիսում կազմակերպված պատկերահանդեսում⁴: Թերլեմեզյանը, վերհիշելով տվյալ ցուցահանդեսը, իր հուշերում գրում է. «Թադևոսյանը կրիստալի պես վճիտ հոգով, լույսի և ճշմարտության սիրահար, աշխատանքով բոցավառվող, գեղարվեստական նուրբ ճաշակով օժտված երջանիկ արվեստագետ է»⁵:

Հետագոտելով Թերլեմեզյանի հուշագրությունը՝ հայտնաբերում ենք երկու նկարիչների ստեղծագործական համագործակցության վերաբերյալ ուշագրավ փաստ: Հիշյալ ցուցահանդեսից մեկ տարի անց՝ 1906 թվականին, Թերլեմեզյանը Թիֆլիսի բանկի դիրեկտոր Պ. Ղամբարյանից ստանում է հետաքրքիր առաջարկ՝ Եղիշե Թադևոսյանի հետ միասին հայկական ոճով զարդարել նորակառույց Բորսայի շենքը: Թերլեմեզյանը նկարազարդում է մուտքի առաջին սրահի առաստաղը և պատերը, իսկ Թադևոսյանի էսքիզներով զարդարվում է երկրորդ հարկ տանող սանդուղքի առաստաղը⁶: Երկու արվեստագետների համատեղ աշխատանքի մասին կարևոր մանրամասներ կամ այլ տեղեկություններ չգտանք ո՛չ Ե. Մարտիկյանի՝ Փանոս Թերլեմեզյանին նվիրված մենագրության⁷ մեջ և ո՛չ էլ Ռ. Դրամբյանի՝ Եղիշե Թադևոսյանի մասին աշխատության⁸ մեջ: Թիֆլիսում կառուցված Բորսայի շենքի վերաբերյալ տեղեկություններ չգտնվեցին նաև հայկական և վրացական ճարտարապետության պատմության աշխատություններում: Միայն Թիֆլիսում հրատարակվող «Գեղարվեստ» հանդեսի 1908 թվականի երկրորդ համարում ի հայտ եկավ «Թիֆլիսի Բորսայի և պետական բանկի բաժանմունքի շենքերը» վերտառությամբ հոդվածը: Հոդվածագիրը գտնում է, որ ինչպես շինության, այնպես էլ վերջինիս ներքին հարդարանքում կիրառվել են ճարտարապետական տարբեր, անհամատեղելի ոճեր, ինչն առաջացրել է ոճային խառնաշփոթ: Հեղինակը գրում է. «Մուտքի պատերն ու առաստաղը

² **Драмбян Р.** Егише Татевосян, Москва, 1957, стр. 41.

³ Նույն տեղում, էջ 43

⁴ Տվյալ պատկերահանդեսի մասնակիցների շարքում էին հայ արվեստագետներից Փ. Թերլեմեզյանը, Ե. Թադևոսյանը, Հմ. Հակոբյանը, Բ. Փիրադյանը, Մ. Միքայելյանը, վրացի նկարիչ Գ. Գաբաշվիլին, ռուս արվեստագետներ Բ. Ֆոգելը, Ռ. Ջոմբերը, Օ. Շմերլինգը և ուրիշներ, տե՛ս **Կիրակոսյան Մ.**, Փանոս Թերլեմեզյանի կյանքը և ստեղծագործությունը, Երևան, 2014, էջ 40:

⁵ **Թերլեմեզյան Փ.**, Կյանքիս հուշեր, Երևան, 2017, էջ 237:

⁶ Նույն տեղում, էջ 242:

⁷ **Մարտիկյան Ե.**, Փանոս Թերլեմեզյան, Երևան, Հայպետհրատ, 1964, 101 էջ:

⁸ **Драмбян Р.** Егише Татевосян, 108 стр.

հանձնաժողովի հանձնարարությամբ զարդարել են նկարիչներ Թադևոսյանը և Թերլեմեզյանը հին հայկական մոտիվներով: Այդ տաղանդավոր նկարիչներն իրենց գործը զուգահեռ են բերել փառավոր հաջողությամբ»⁹:

Սիմոն Զանաշիայի անվան Վրաստանի պետական թանգարանի աշխատակից Նինո Սատկոկան մեզ տրամադրեց տվյալ շինության լուսանկարը («աշխատանքի քաղաքային բորսա» գրությամբ) և որոշ տեղեկություններ հայտնեց Բորսայի¹⁰ շենքի վերաբերյալ: Տվյալ շինությունը կառուցվել է Վերա թաղամասում (Ներկայիս՝ Միքայել Զավախաշվիլու փողոց), մեր կարծիքով, Թիֆլիսի քաղաքագլուխ Վասիլի Չերքեզովի պաշտոնավարման օրոք (1904-1907 թթ.՝ փոխքաղաքագլուխ, 1907-1909 թթ.՝ քաղաքագլուխ)¹¹: Շինության հանդիսավոր բացումը տեղի է ունեցել 1909 թվականի մայիսի 15-ին: Սույն թանգարանի ֆոնդերում որևէ այլ նյութ առկա չէր և տվյալ շինության վերաբերյալ առ այսօր առանձին հետազոտություն չի կատարվել: Ցավոք, մեզ չհաջողվեց պարզել Բորսայի պալատի ճարտարապետին: Շինությունը քանդվել է տվյալ տարածքում իրականացվող վերակառուցման աշխատանքների պատճառով¹²:

Թերլեմեզյանն իր հուշերում գրում է. «Թեև Բորսայի շենքը վաղուց քանդվել է, բայց ես այդ գործի հսկողը լինելով այդ երկու պլաֆոնների էսքիզները պահել եմ»¹³: Հայաստանի ազգային պատկերասրահի Փ. Թերլեմեզյանի ստեղծագործությունների ֆոնդում նկարչի հիշատակած էսքիզներից գտանք միայն մեկը: Հիշյալ էսքիզի մանրամասն ուսումնասիրության արդյունքում պատկերում աղերսներ նկատեցինք 1200-1202 թթ. Բարձր Հայքի Երզնկայի Ավագ վանքում ստեղծված Մշո Ճառընտիրի (ՄՄ. Մատ. ձեռ. Հ^ր 7729) լուսանցազարդերի հետ:

Ներկայացված են կիսաարմավիկներից, սրածայր մանգաղաձև տերևներից և գալարվող ցողունների պարուրազարդերից կազմված նախշեր¹⁴: Պետք է նշենք, որ նկարիչը կուրորեն չի արտանկարել լուսանցազարդերը, այլ վերցնելով բուսական որոշ էլեմենտներ՝ ենթարկել է ոճական փոփոխությունների: Նկատում ենք, որ այստեղ առավել ակնառու է պարսական «բուտա» կոչված օրնամենտի կիրառումը: Պատկերի երփնագիրը նույնպես տարբերվում է միջնադարյան լուսանցազարդից: Թերլեմեզյանի գունային համադրումներն ավելի հարուստ են և հանդես են գալիս երանգային առավել

⁹ Թիֆլիսի Բորսայի և Պետ. բաժ. շենքերը, «Գեղարվեստ», Թիֆլիս, 1908, № 2, էջ 109:

¹⁰ Աշխատանքի տեղավորման և փոխանակման գործակալությունը վիճակագրական տեղեկություններ էր հավաքում գործազրկության և թափուր աշխատատեղերի վերաբերյալ: Կառույցը ենթարկվել է Թիֆլիսի քաղաքային ինքնակառավարմանը (տեղեկությունները քաղել ենք Սիմոն Զանաշիայի անվան Վրաստանի պետական թանգարանի աշխատակից Նինո Սատկոկայի հետ ունեցած զրույցից):

¹¹ Կարապետյան Ս., Թիֆլիսի քաղաքագլուխները, Երևան, 2003, էջ 96-97:

¹² <https://tamricosha.livejournal.com/288268.html> (20.08.2021):

¹³ Կիրակոսյան Մ., Փանոս Թերլեմեզյանի կյանքը և ստեղծագործությունը, էջ 26:

¹⁴ Կորիսմազյան Է., Բարձր Հայքի մանրանկարչությունը ԺԱ.-ԺԴ. դդ., Երևան, 2015, էջ 35:

լուսավոր մոդելավորմամբ, լուսագունային միասնականությամբ և գծի ամրությամբ: Պատկերում ներմուծված է նկարչի անվանատառը:

Ինչ խոսք, Թադևոսյանի և Թերլեմեզյանի ստեղծագործական համագործակցության սույն փաստի երևան գալը նոր լույս է սփռում երկու նկարիչների՝ արվեստի տվյալ բնագավառում գործունեության բացահայտման առումով:

Ավելի ուշ՝ 1913-ին, Փ. Թերլեմեզյանը և Ե. Թադևոսյանը միավորվում են Թիֆլիսում «Հայ արվեստագետների միության» հիմնադրման գաղափարի շուրջ:

1913 թվականին Թիֆլիսում բնակվող հայ արվեստագետների մի խումբ նպատակադրվում է հիմնել հայ նկարիչների ընկերությունը, որի հիմնադրումն իրականություն է դառնում միայն 1916-ի գարնանը: Միության անմիջական նախաձեռնողներն էին Փ. Թերլեմեզյանը, Ե. Թադևոսյանը, Վ. Սուրենյանցը, Մ. Սարյանը, Ս. Խաչատրյանը, Գ. Լևոնյանը, Գ. Շարբաբյանը և այլք¹⁵: Ընկերության նպատակն էր՝ հայերի մեջ տարածել գեղարվեստական կրթությունը, գեղարվեստական օջախներում վերստեղծել հայկական ոճը, ստեղծագործություններում մոտենալ ազգային ոգուն և կենցաղին: Միավորման գործունեության ոլորտն ընդգրկում էր ամբողջ ռուս կայսրությունը, իսկ կոմիտեն և վերստուգիչ հանձնաժողովը գտնվում էին Թիֆլիսում: Հայ արվեստագետների միությունը բաղկացած էր պատվավոր, իսկական և օժանդակիչ անդամներից¹⁶:

Միության առաջին պատվավոր անդամ է ընտրվել ռուս նկարիչ, Պետերբուրգի Գեղարվեստի ակադեմիայի իսկական անդամ, Ե. Թադևոսյանի ուսուցիչ Վասիլի Պոլենովը:

Շարունակելով երկու արվեստագետների փոխառնչությունների թեման, հավելենք, որ Հայաստանի ազգային պատկերասրահի հուշաձեռագրային բաժնում է հանգրվանել Թերլեմեզյանի անտիպ, ձեռագիր հուշագրությունը՝ նվիրված Թադևոսյանին: Թերլեմեզյանը գրում է. «Մի կարգ ազգայնական նեղմտությամբ տոգորված մարդիկ, Եղիշեին ասպարեզից հեռացնելու միտումով, դրդեցին նրա աշակերտներից մեկին չարախոսել, ով ստորաբար ասաց. «Թադևոսյանը ինձ ստիպում էր բանվորներին և մշակներին նկարել կեղտոտ գույներով»¹⁷:

¹⁵ **Հարությունյան Վ.**, Հայ կերպարվեստագետների անդրանիկ միավորումը, «Սովետական արվեստ», Երևան, 1956, № 7-8, էջ 26:

¹⁶ Հայ արվեստագետների միության առաջին նիստում նախագահ է ընտրվում Ե. Թադևոսյանը, փոխնախագահ՝ Դ. Չիսլյանը, քարտուղար՝ Գ. Լևոնյանը: Վարչության անդամներ էին Փ. Թերլեմեզյանը, Ե. Թադևոսյանը, Գ. Շարբաբյանը, Դ. Չիսլյանը, Գ. Լևոնյանը, փոխանդամներ՝ Մ. Խունունցը և Մ. Սարյանը տե՛ս **Драмбян Р.** Египше Татевосян, стр. 72. **Կիրակոսյան Մ.**, Փանոս Թերլեմեզյանի կյանքը և ստեղծագործությունը, էջ 145-146:

¹⁷ **Թերլեմեզյան Փ.**, Եղիշե Թադևոսյանի մասին, ՀԱՊ հուշաձեռագրային բաժին, ֆ-30, Ի-3295, № 220:

Այս փաստի առնչությամբ Թերլեմեզյանն իր անկեղծ զայրույթն արտահայտելով նշում է, որ դա զրպարտություն է այն ճիշտ հոգով մարդու հասցեին, որի լուսավոր գույները միշտ առկայծում են:

Տարիներ անց՝ 1936 թվականի հունվարի 22-ին, Թիֆլիսում վախճանվեց Եղիշե Թադևոսյանը: Նկարչի աճյունը Թիֆլիսից Երևան փոխադրելու համար կազմվում է հատուկ պատգամավորություն՝ քանդակագործ Արա Սարգսյան, Ստեփան Թարյան, գեղանկարիչ Փանոս Թերլեմեզյան, Հատիկ Գրիգորյան, Բարսեղ Վարդանյան, արվեստաբան Ռուբեն Դրամբյան, գրականագետ Խորեն Սարգսյան¹⁸: Պատվիրակությանը Թիֆլիսի կայարանում դիմավորում է երգիծաբան Էդուարդ Խոճիկը¹⁹ և հայտնում, որ Թադևոսյանի մահից հետո հայտնաբերվել է նրա կտակը, ըստ որի նա ցանկություն է հայտնել թաղվել ոչ թե Թիֆլիսում, այլ Էջմիածնում²⁰:

Է. Խոճիկն ավելացնում է նաև, որ Վրաստանի կառավարությունը, համաձայն հանգուցյալի կտակի, որոշել է մեծ շուքով մարմինը տեղափոխել Երևան: Քանդակագործ Արա Սարգսյանը, Փանոս Թերլեմեզյանին նվիրված իր հուշերում անդրադառնալով Եղիշե Թադևոսյանի մահվան գույժին, գրում է. «Մահը չէր խնայել հայ գեղանկարչությանը գոհարներ պարգևած, լիրիկական հոգու տեր պոետ-նկարչին, անբիծ ու ազնիվ մարդուն, անզուգական արվեստագետին»²¹:

Ա. Սարգսյանը վերհիշում է, որ Թերլեմեզյանը իրեն հայտնեց, որ մինչև թաղման արարողությունը ուզում է տեսնել Եղիշեին և խնդրեց ընկերանալ իրեն. «Ուզում եմ տեսնել իմ վաղեմի ընկերոջը, արդյոք նա նույնքան բարեհամբու՞յր է ու գեղեցիկ, ինչքան կյանքումն էր»: Հիվանդասենյակում Փանոսը մոտեցավ սեղանին, դողդոջուն ձեռքերով իջեցրեց սավանը, ցնցվեց մի րոպե ու քարացած, երկար-երկար նայեց Եղիշե Թադևոսյանին: Գուցե նրա հիշողության մեջ վերականգնվում էին երիտասարդական տարիները, Էջմիածինը, Եղիշեի և Կոմիտասի հետ անցկացրած անմոռանալի րոպեները²²:

Հունվարի 27-ին Ե. Թադևոսյանի մահվան առթիվ Թիֆլիսի Հայկական կուլտուրայի տանը տեղի ունեցավ հոգեհանգիստ, որի ժամանակ հրաժեշտի խոսք ասացին պրոֆեսոր Մ. Թոփձեն, արվեստաբան Ռ. Դրամբյանը,

¹⁸ Յե. Թադևոսյանի մահվան շուրջ, «Պրովետար», Թիֆլիս, 1936, 27 հունվարի:

¹⁹ Հայ երգիծաբան, լրագրող, մշակութային և հասարակական գործիչ Էդուարդ Խոճիկը (Խոճիկյան) ծնվել է 1900 թվականին Թիֆլիսում: 1922 թվականին աշխատել է «Կարմիր աստղ» թերթի խմբագրությունում, խմբագրել է «Զուռնա» (1924), «Կարմիր մոծակ» (1926-1927) երգիծական հանդեսները տե՛ս **Սուքիասյան Հ., Երանոսյան Ն.**, Խորհրդահայ երգիծանքի նվիրյալը. Էդուարդ Խոճիկ, «Գրական հանդես», Երևան, 2019, ԺԸ, էջ 219-220:

²⁰ **Սարգսյան Ա.**, Հոգվածներ, ելույթներ, հուշեր, Երևան, 1982, էջ 197:

²¹ Նույն տեղում:

²² Նույն տեղում, էջ 198-199:

նկարիչ Գ. Շարբաբջյանը, արձակագիր Ծ. Թորգոմյանը, քանդակագործ Ա. Սարգսյանը²³:

Ե. Թադևոսյանի հուղարկավորության վերաբերյալ Ա. Սարգսյանը գրում է. «Գնահատանքի ու երախտագիտության շատ ջերմ խոսքեր ասվեցին նրբաճաշակ գեղանկարչի և ազնիվ քաղաքացու մասին: Թբիլիսիի մեր ընկերները Ե. Թադևոսյանի մարմինը մեծ շուքով հասցրին մինչև կայարան և հատուկ վագոնով ճամփեցին Էջմիածին»։ Ա. Սարգսյանը նաև հավելում է, որ աններելին եղավ այն, որ ղեկավարությունը չկատարեց Թադևոսյանի վերջին ցանկությունը: Նրան հողին հանձնեցին ոչ թե Էջմիածնում այլ Էջմիածնի ճանապարհի վրա գտնվող քաղաքային պանթեոնում²⁴:

Ժամանակին հրատարակված հոդվածներում, այդ թվում նկարչի թաղման արարողությունը լուսաբանող գրվածքներում և արվեստաբանական գրականության մեջ Թադևոսյանին Էջմիածնում հուղարկավորելու մասին ոչինչ հիշատակված չէ: Մամուլում շրջանառվող տեղեկության համաձայն՝ հունվարի 28-ին պրոֆեսոր Ե. Թադևոսյանի աճյունը կայարանից տեղափոխվել է Երևանի կերպարվեստագետների տան (այժմ՝ Հայաստանի նկարիչների միություն) ցուցասրահ, որտեղ հայ հասարակությունը վերջին հրաժեշտն է տվել Ե. Թադևոսյանին, իսկ հունվարի 29-ին մեծանուն նկարիչը թաղվեց Երևանի Արվեստի և գիտության գործիչների պանթեոնում (այժմ՝ Երևանի Կոմիտասի անվան զբոսայգու պանթեոն)²⁵:

Եղիշե Թադևոսյանի հետմահու առաջին՝ 1938 թվականի անհատական ցուցահանդեսի բացման խոսքը վստահված էր նաև Փ. Թերլեմեզյանին, ով մեծանուն նկարչին իրավամբ համարել է պարզ, անարատ հոգով, լավատես, զվարթ բնավորությամբ անձնավորություն. «Նա օժտված էր խոշոր տաղանդով: Նրա լիրիզմը և հոգեկան պայծառությունը ամբողջապես ցուցեցին իր արվեստի մեջ»²⁶:

Թերլեմեզյանն իրավացիորեն մատնանշում է Թադևոսյան նկարչին բնորոշ հիմնական հատկությունները՝ նրբագեղ ճաշակ, նկարելու կարողություն, ներդաշնակ լուսավոր գույներ և որոնող միտք²⁷: Նրա լավատեսությունն այնքան մեծ էր, որ հավատում էր, թե կյանքը մի գեղեցիկ տոնախմբություն է: Թադևոսյանն արվեստում փնտրում էր էականը, մանրա-

²³ Յեղիշե Թադևոսյանի աճյունը փոխադրվեց Յերևան, «Պրոլետար», Թիֆլիս, 1936, 28 հունվարի:

²⁴ **Սարգսյան Ա.**, Հոդվածներ, ելույթներ, հուշեր, էջ 199:

²⁵ Տե՛ս **Խանջյան Ա.**, Երևանի Կոմիտասի անվան զբոսայգու պանթեոն, Գիրք 2, Էջմիածին, «Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին», էջ 82: Այսօր Երևան է բերվում Եղիշե Թադևոսյանի աճյունը, «Խորհրդային Հայաստան», Երևան, 1936, 28 հունվարի, էջ 4: Երևան բերվեց Եղիշե Թադևոսյանի դին, «Խորհրդային Հայաստան», Երևան, 1936, 29 հունվարի, էջ 6: Նկարիչ Եղիշե Թադևոսյանի թաղումը, «Խորհրդային արվեստ», Երևան, 1936, հունվարի 31, էջ 12:

²⁶ **Թերլեմեզյան Փ.**, Եղիշե Թադևոսյանի մասին:

²⁷ **Կիրակոսյան Մ.**, Փանոս Թերլեմեզյանի կյանքը և ստեղծագործությունը, էջ 134:

մասնությունների մեջ բծախնդիր էր այն չափով, որքան դա նպաստում էր անսամբլին:

Ավելի վաղ՝ Ե. Թադևոսյանի մահվան բոթից ազդված Փ. Թերլեմեզյանը գրել էր. «Այսօր բոլորիս սիրելի Ե. Թադևոսյանի մարմինը ընդմիշտ հեռացավ մեզանից, խոր սգի մատնելով իր բարեկամներին, ընկերներին և իր խոշոր տաղանդով հիացողներին: Մենք բոլորս, քո՝ իբրև մարդու և ստեղծագործողի, վառ հիշատակը հավերժ պիտի պահենք մեր սրտերում: Եղիշեի գործերում մեծ անկեղծություն և լիրիկա կա: Այդ խոշոր լիրիզմը ինքնաբերական էր, ինչպես զուլալ և կարկաչող աղբյուրը»²⁸:

Ե. Թադևոսյանը և Փ. Թերլեմեզյանը XIX-XX դարերի հայ կերպարվեստի պատմության մեջ իրենց ուրույն տեղն են գրավում:

Երկու արվեստագետներն իրենց ներդրումը ունեցան XX դարի մշակութային կարևոր գործընթացներում, սատարեցին Թիֆլիսում հիմնադրվող «Հայ արվեստագետների միության» ստեղծմանը, իրենց մասնակցությունը բերեցին տվյալ միության կազմակերպած պատկերահանդեսներին:

Նկարիչների մտերմության արդյունքում ծնվեց ստեղծագործական համատեղ աշխատանք, որն այսօր թեպետ չկա, բայց մենք մեր փոքր հետազոտությամբ, ձեռք բերված արխիվային նյութերի օգնությամբ փորձեցինք ներկայացնել և լուսաբանել²⁹:

ЕГИШЕ ТАДЕВОСЯН И ФАНОС ТЕРЛЕМЕЗЯН (СТРАНИЦЫ ИСТОРИИ КУЛЬТУРНЫХ ВЗАИМОСВЯЗЕЙ)

МЕРИ КИРАКОСЯН

В 1906 году по эскизам Фаноса Терлемезяна и Егише Тадевосяна было декорировано нововыстроенное здание Тифлисской биржи. Среди произведений Ф. Терлемезяна, хранящихся в фондах Национальной галереи Армении, имеется в наличии только один из упомянутых эскизов. В статье мы представили посвященные Тадевосяну неизданные страницы из воспоминаний Терлемезяна, а также коснулись близких дружеских и творческих отношений этих двух художников, прокомментировали новые факты, обнаруженные в мемуарах.

Ключевые слова – Егише Тадевосян, Фанос Терлемезян, эскизы, выставка, мемуары, живопись, строение.

²⁸ Թերլեմեզյան Փ., Եղիշե Թադևոսյանի մասին:

²⁹ Նորահայտ փաստական և բանավոր նյութերի ձեռքբերման համար մեր շնորհակալությունն ենք հայտնում ՀՀ ԳԱԱ Պատմության ինստիտուտի աշխատակից Հարություն Խուդանյանին և Սիմոն Զանաշիայի անվան Վրաստանի պետական թանգարանի աշխատակից Նինո Սատկոնային:

**YEGHISHE TADEVOSYAN AND PANOS TERLEMEZYAN
(PAGES FROM THE HISTORY OF CULTURAL RELATIONS)**

MERI KIRAKOSYAN

In 1906, the newly built house of the Tiflis Stock Exchange was decorated based on P. Terlemezyan and Ye. Tadevosyan's sketches. Only one of the mentioned sketches is to be found in the P. Terlemezyan archive in the storage facilities of the National Gallery of Armenia. The article presents unpublished pages from Terlemezyan's memoirs, related to Tadevosyan, as well as touches upon the close friendly and creative bonds between these two artists and elucidates some new facts revealed in said memoirs.

Key words – Yeghishe Tadevosyan, Panos Terlemezyan, sketches, exhibition, memoirs, painting, building.